

GEROLD LÁSZLÓ

József Attila és Kosztolányi Dezső a vajdasági magyar irodalom kontextusában

Vázlatos irodalom- és kultusztörténeti áttekintés

Eredeti elképzelésem az volt, hogy az 1961 és 1964 között megjelent *Symposion* című lapmelléklet, majd az ebből 1965-ben folyóirattá fejlődő Új *Symposion*¹ alig két évtizednyi – pontosan 1983-ig, az úgynevezett Sziveri-korszak végéig tartó – időtartamában vizsgáljam a 20. századi magyar irodalom két kiemelkedő életművének jelenlétét, hatását a vajdasági magyar irodalmat évtizedekre meghatározó két periodikában. Azt, hogy hogyan kapott a mellékletben és a folyóiratban figyelmet és teret József Attila és Kosztolányi Dezső opusa, amit külön aktualizál a *Symposion* megjelenésének félévszázados jubileuma. Hogy ezt megtehessem, szükséges volt az előzmények legalább vázlatos áttekintése, ismertetése. Így került sor a téma időben történő tágítására. (Nem csak a regény, a tanulmány is önmagát írja!)

Ha eltekintünk a Trianon okozta sokkot követő első néhány évtől, amikor a bácskai és bánáti magyarság és az itteni szellemi élet, s ezen belül az irodalom az új államformáció keretében eddig nem tapasztalt kisebbségi helyzetbe kerülve még bizonytalankodva, tapogatózva kereste a megmaradást jelentő, két kultúrához, de lényegében egyikhez sem tartozó önállóság lehetőségeit, mert az egyikőtől a nyelv, a másiktól egy országhatár választotta el, és az ígéretes eszmélés első, biztos jeleit a húszas évek második felétől, de inkább végétől tapasztaljuk, mellékletek és folyóiratok megjelenésétől számítjuk, akkor Kosztolányi Dezső és József Attila jelenléte két nagyobb periódusra osztható, azzal, hogy az évtized végétől a második világháború befejezéséig terjedő időszak lényegében egységes, míg az 1945 után kezdődő, lényegesen hosszabb periódust két szakaszra kell bontani. Az egyik 1945-től számítva bő két évtizedet foglal magába, a másik a hatvanas évek közepétől, végétől napjainkig tart. A második világháború előtti években, lévén, hogy ekkor a vajdasági, ahogy akkor kötelezően mondták, vojvodinai magyar irodalom számára, mint minden irodalom esetében, amely a konstituálódás útját járja, elsősorban folyóiratok, majd pedig almanachok és antológiák biztosították a megmutatkozás lehetőségét, adtak alkalmat és teret a szükséges önprezentációra. Ennek alapján ebben a perió-

¹ *Symposion* (1961–1964), az újvidéki Ifjúság (1967-től Képes Ifjúság) című hetilap rovata, majd melléklete. Az első szám: 1961. december 21-én, az utolsó szám: 1964. szeptember 24-én jelent meg. Szerkesztők: Tolnai Ottó (1961–63), Bosnyák István (1963–64). Folytatása az 1965-ben indult Új *Symposion* (1965–1992) című művészeti, kritikai, társadalmi folyóirat.

dusban témánk alakulását is folyóiratokban követhetjük nyomon. Ha az első időszak a folyóirat-kultúrához kötődik, a második szakasz első két évtizedét az ideológia uralma határozta meg, amin elsőnek magánakciók próbáltak részt ütni, míg az utóbbi évtizedeket már elsősorban a rendezvények jelentette intézményes formák, tanácskozások, napok, évfordulós ünnepek, kiállítások és kiadványok jellemzik.

Kosztolányi, Szenteleky, Kalangya, Kisbény...

Annak ellenére, hogy szándékom szerint Kosztolányi Dezső és József Attila költészetének jelenlétét és hatását a vajdasági irodalomra igyekszem párhuzamosan bemutatni, tervem már a kezdet kezdetén némi módosulásra szorult. S nem is csak azért, mert kettejük között húsz év a korkülönbség, bár ez is közrejátszott abban, hogy a Kosztolányi-hatás időben megelőzi a József Attila-it. A valós ok inkább abban keresendő, hogy az 1932-ben induló Kalangya² számára – melyhez (szemben a korszak másik jelentős folyóiratával, az 1934-ben induló Híddal³) az irodalomtörténeti közvélemény a Kosztolányi-életműhöz való kapcsolatot köti, s jogosan kötheti is, mivel Szabadka szülötte egyrészt az itteni irodalmi és polgári hagyományt jelentette, amihez kapcsolódni, amire hivatkozni lehet, akkor is, ha voltak, akik, mint Szenteleky Kornél majd Herceg János, erősen vitatták a *Pacsirta*, az *Aranysárkány* vagy *A szegény kisgyermek panasza*i szerzőjének bácskai érdekelttségét, másrészt viszont mert Kosztolányi testesítette meg az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozást – tény tehát, hogy a Kalangya számára az egész kortárs magyar irodalomból Kosztolányi állt legközelebb, amit talán nem is kis mértékben befolyásolt az a tény, hogy a Bács megyei Naplóban⁴ a húszas évek közepén három évig állandó heti rovatai voltak (1923-tól külső munkatárs, aki 1926 decemberéig küldte írásait a lapnak, 1924-től Tudja-e...?, majd Tere-fere címmel önálló rovatot tartott), jöllehet az itt olvasható írások másodközlések, ugyanakkor azonban a hozzá való viszonyulás inkább ambivalensnek, mint egyértelműnek mondható, amit a Kalangya alapítószerkesztőjének, Szenteleky Kornélnak a megnyilvánulásai szépen mutatnak.

Kosztolányi nevével Szenteleky hagyatékában⁵ először Mladen Leskovachoz⁶ írt két, 1927-ben keltezett levelében találkozunk. Hogy a szíváci születésű szerb esszéíró, irodalomtörténész és műfordító Leskovac és az 1920-ban Szivácra került orvos, Szenteleky barátsága mikortól datálható, eddig feldolgozatlan, de tény, hogy Szenteleky, miközben örömmel, de szerényen megjegyzi, meghatódott, hogy a magyar költőket bemutatni készülő irodalmi lap, a Književni sever⁷ Ady, Babits és

² Kalangya (1932–1944), vajdasági irodalmi folyóirat. Alapító szerkesztő Szenteleky Kornél (1893–1933), majd halála után Szirmai Károly (1933–1941), Herceg János (1941–1944) szerkeszti.

³ Híd (1934–1940; 1945–), irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat.

⁴ Bács megyei Napló (1903–1941), szabadkai napilap.

⁵ SZENTELEKY Kornél irodalmi levelei 1927–1933, s. a. r. BISZTRAY Gyula és CSUKA Zoltán, Zombor–Bp., Szenteleky Társaság, 1943, 36, 47.

⁶ Mladen Leskovac (1904–1990), szerb akadémikus, egyetemi tanár, tanulmányíró, kritikus, szerkesztő, műfordító.

⁷ Književni sever (1925–1935), szabadkai irodalmi folyóirat.

Kosztolányi versei mellett tőle is szeretne fordítást közölni, készségesen tájékoztatja a címzettet saját írói munkásságáról. Következő, Kosztolányit említő levelében Szenteleky közli Leskováccal, ha A Hét szerkesztője továbbra sem válaszol arra, hogy – a levélből erre lehet következtetni – Leskovácnak és „társaságának” kalauza legyen, nyilván Pesten, akkor ő Kosztolányinak fog írni, „aki ugyan roppant elfoglalt ember, de valószínűleg nagy örömmel adna” a szerb társaság „mellé egy fiatal ciceronét a Pesti Hírlap gárdájából”. Egy későbbi, 1930-ban írt levelében Szenteleky, amikor magyar novellisták műveit ajánlja Leskovac figyelmébe, Móricz, Ambrus, Karinthy, Szomory mellett Kosztolányit is említi. A következő évben a hozzá eljutott, s a fordító figyelmébe ajánlott könyvek között a *Meztelenül* című Kosztolányi-kötet is szerepel. Kosztolányi neve a Szenteleky-levelezésben a Leskováccal folytatott üzenetváltás mellett még néhányszor előfordul. Amikor a Vajdasági Írás⁸ szerkesztőjeként Csuka Zoltánnak felveti, hogy a Bácsmegyei Napló „magyartalan és antikulturális viselkedésére” (utána kellene nézni, pontosan mire gondolt) az „egész magyar közvélemény előtt rá kell mutatni”, s írni kell többek között Kosztolányinak is, majd amikor a hozzájutott kéziratokban tapasztalt szarvashibák bosszantják, akkor a „nyelvtisztító” Kosztolányi jut eszébe, vajh, mit szólna ezek láttán ő. Szenteleky számára Kosztolányi hol etalon, akire hivatkozni lehet, hol szinte barát, akitől megértés, segítség kérhető, egy esetben azonban másként vélekedik róla. Amikor a pesti rádió vajdasági műsora készíti, s a szerkesztők Herczeg Ferencről és Kosztolányitól is akartak szöveget közölni, akkor Szenteleky tiltakozik.⁹ „Nekem se kellett több” – írja egy baráti levélben, majd közli véleményét –, ha a szerkesztő „Herczeg F...-ben és Kosztolányiban látja a *mai* vajdaságot (!), akkor nekünk semmi keresni valónk sincs a műsoron, mert ezeknek az uraknak fogalmuk sincs, milyen a magyarság helyzete, mentalitása, érzésvilága Jugoszláviában. Ezek legfeljebb [...] rakétákat eregethetnek ott Pesten, amelyeknek semmi közük sincsen a Vajdaság magyarságával”. (Három zárójel. Első: végül a Szenteleky javasolta összeállítás képviselte a vajdasági irodalmat! Második: ez a vád Herczeg János több írásában, még az ötvenes években is visszaköszön! Harmadik: majdnem hihetetlen, hogy Szenteleky ne tudott volna a Trianon után írt, az 1924-beli *A bús férfi panaszai* című kötetben olvasható Kisfaludy Károly-átiratról, a *Szüülőföldemnek bús határa, hajh* című Kosztolányi-versről.) A Szenteleky–Kosztolányi kapcsolathoz tartozik, hogy még a Kalangya indulása előtt a Vajdasági Írásban foglalkozott Szenteleky az 1929-es Ady-vitával.¹⁰ Elég különös írás ez. Igazolni szeretné Kosztolányit, mondván, hogy mindig az újat, a meghökkentőt keresi, „semmit sem hisz, semmit sem érez, csak játszik, kápráztat, szórakozik és szórakoztat”. Ez történt az Ady-kérdés esetében is, és különben is Adyról már írt „hízelgősen hódoló” sorokat, mielőtt „kajánul becsmérő”-en szólalt volna meg. Ez a kettősség Szenteleky szerint abból adódik, hogy Kosztolányi „le-

⁸ Vajdasági Írás (1928–1929), szabadkai, előbb a Képes Vasárnap (1928–1930) c. hetilap melléklete, majd önálló irodalmi folyóirat, szerk.: Szenteleky Kornél.

⁹ SZENTELEKY Kornél *Irodalmi levelei 1927–1933*, i. m., 257.

¹⁰ SZENTELEKY Kornél, *Kosztolányi leleplező művésze*, Vajdasági Írás, 1929 = SZ. K., *Új életformák felé*. Újvidék, Forum, 1999, 234–236.

leplező művészetének nincsenek etikai gyökerei”. A Tollbeli cikk is „gyönyörű, üde”, ám „megejtő gonoszság” is, „boszorkányos bűvészműtárgy, de nem hit és belső szükség” eredménye. Ennek tudatában elég különös, hogy a Kalangyában Senteleky nem írt Kosztolányiról, sőt szöveget sem közölt tőle, ahogy a szintén Senteleky szerkesztette Vajdasági Írás és A Mi Irodalmunk¹¹ sem. Senteleky halála után viszont már 1934-től találunk Kosztolányi-szöveget a Kalangyában. Két novella, a *Stílus* és a *Hét kövér esztendő*, az előbbi fölött, annak ellenére, hogy öt évvel előbb, 1929-ben már megjelent, az áll, hogy „A Kalangya számára írta”, illetve egy majd tíz évvel korábban írt Milkó-portré jelenik meg azt megelőzően, hogy az új szerkesztő, Szirmai Károly Kosztolányi-számot tervez. A hosszas levelezés és szerkesztés után megjelent öt íves, 1936 márciusi szám azonban inkább gondot, mint elismerést hozott.

Szirmai „közvetlenül Senteleky halála után 1933-ban kér verset Kosztolányi-tól”,¹² aki, nem eléggé megbízható forrás szerint, ennek a kérésnek eleget téve, elküldi *Én mindig temetek* című versét, melyet – ahogy állítólag Kosztolányi levélben közölte – ebben az évben írt naplójába, s „még nem jelent meg”. A vers a Kosztolányi-számban¹³ nem olvasható, sőt a szám bevezető írásában sem idéz belőle a szerkesztő, noha igencsak helye lehetett volna *Az elmúlás költője* című tanulmányban, amiből arra lehet következtetni, hogy Kosztolányi vagy nem küldte el a verset, vagy ezt Szirmai nem kapta meg. Kapott viszont olyan levelet,¹⁴ melyekben Kosztolányi örömét fejezte ki, hogy szám készül róla, és szívesen átengedi könyveiből a közlésre válogatott részleteket, illetve melyben legújabb fényképét küldi a Kalangyának, amit rendszeresen kap, és mindig csodálja a hős kitartást, szép munkát.

Szirmai tehát bírta Kosztolányi beleegyezését, hogy legyen neki szentelt Kalangya-szám, ami nem könnyítette meg a szerkesztő kézírás szerző munkáját. Ahogy Herceg Jánostól tudjuk,¹⁵ a pesti szerzők már megjelent írásaikat adták, ami annál is inkább eleve csökkentette a vállalkozás iránt megmutatkozó szakmai/olvasói érdeklődést, mert Vajdaságból Szirmai nemigen remélhetett különösebb figyelmet keltő szövegre, ahogy ezt Ambrus Balázs, Arató Endre, Kolozsy-Csuka János és Kisbéry János harmatgyenge írásai alá is támasztják. Annál azonban, hogy igencsak felemásra sikeredett szám állt össze, talán még nagyobb gondot jelentett, hogy Kosztolányiné nem is adta a már nagybeteg költő kezébe a Kalangyát. Igaz, hogy megint Hercegre hivatkozzak,¹⁶ Szirmai a „legjobbat akarta”, ám „az egész szám tisztelgés helyett halottíró lett a még élő, de már súlyosan beteg Kosztolányi felett”. Ezt mind a válogatás, versek és prózai szövegek egyaránt, mind pedig Szirmai bevezető írása félreérthetlenné is tette. Az alaphangot a lap élén olvasható *A holtak vonatja*

¹¹ A Mi Irodalmunk (1930–1933), az újvidéki Reggeli Ujság című napilap heti melléklete, szerk. Senteleky Kornél.

¹² BORDÁS Győző, *A legjobbat akarta. Az emlékezés elevensége*, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007, 387.

¹³ Kalangya 1936/3.

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, Bp., Osiris, 1996, 746, 755.

¹⁵ HERCEG János, *Hazai párbeszámok* = H. J., *Összegyűjtött esszék, tanulmányok*, Belgrád, 2003, III, 254–261.

¹⁶ HERCEG János, *Kosztolányi és a Kalangya*, Üzenet, 1985/2–3, 169–170.

című vers adja meg, a sort pedig az *Őszi koncert*ből a *Praeludium*, majd az *Utolsó kiállítás*, a *Daltalan fa*, a *Lásd kisfiam, ezt mind neked adom most*, a *Takarodó*, az *Utókor* folytatja, és a *Számadás* utolsó verse, az *Ének a semmiről* zárja. A közölt versek mintegy fele azt a Kosztolányit mutatja, akinek, ahogy Szirmai írja, a „halál költészetének gazdag hurozásában (!) alig is akad párja”, lévén hogy a „halál gyermekkorra óta kísérője (!) és árnyékolója”, kinek „négyfal-költészete ebből a folytonos halálközelségből virágzott ki”. Ezen a képen nem változtatnak sem a novellák (a gyilkolással végző, szinte Csáthot is felülmúló, kegyetlen *Tréfa*, a teljes elveszettséget sugalló *Appendicitis*, csupán *A pap* című kivétel), sem a regényrészletek, az *Esti Kornél* tizedik, *egy bácskai aranyparaszt leányáról*, *Zsuzsikáról, aki beugrik a kútba és férjbe megy* alcímű fejezete, legkevésbé pedig a Néró-regény Seneca halálát elbeszélő epizódja.

A Kosztolányi-számnak a vártnál szerényebb fogadtatása ellenére a költő neve továbbra is feltűnik a Kalangyában. Igaz, nem az ő művei, hanem a róla szóló, vele kapcsolatos szövegek jelennek meg. Legtöbbször a Kosztolányi patronálta szegény és hányatott sorsú bezdáni Kisbéry János¹⁷ ír róla, kit Kosztolányi az Új Időkben 1930-ban érdemein felüli méltatásban részesített,¹⁸ azt követően, hogy Kisbéry egy levél kíséretében megküldte „huszonhét sűrűn teleírt ívpapírosból” álló opusát, amit ő elfogultsággal olvasott, dicsérve hogy Kisbéry „egyszerűen, közvetlenül adja elő szemlélődését”, hogy „Mondatai áttetszők. Rajtuk keresztül világosan látjuk gondolatait. Mondatai egybevágók gondolataival. Stílusának lélegzetvétele van”. Hogy ezek után hogy alakult Kisbéry viszonya Kosztolányival, arra nézvést tudtommal nincsenek megbízható támpontjaink, de tudunk néhány levélről s egy fikatív levélváltásról. Nevezetesen arról a Kisbéry-szövegről, amelyre ő Kosztolányinak *Levél egy író társához* című, a Pesti Hírlapban 1933. május 21-én publikált cikkére a Kalangya 1933 szeptemberi számában „válaszolt”. Cikkében Kosztolányi arra biztatja az írókat, hogy ne csüggedjenek, bármi sújtja is őket, mert a tehetséget semmi sem semmisítheti meg. Kisbéry ezt a véleményt igazságtalannak, álságosnak ítéli, mert nem adhat ilyen tanácsot az, aki – mint Kosztolányi, Babits és mások – sokkal szerencsésebb körülmények között váltak kiváló írókká, mint ami a század harmadik, negyedik évtizedének kezdő íróira vár. Ez a már-már tiszteletlenül kemény hang, mely Kisbéry válaszcikkét jellemzi, nem jelenti, hogy elfordul az őt patronáló költőtől. A Kalangya Kosztolányi-számában *Technika és zsenialitás* címmel egyenesen arról ír, szinte cáfolva három évvel korábbi önmagát, hogy a zsenialitás magában kevés, ha nem párosul vele a mesterségbeli technikai tudás tökéletesítését elérni vágyó akarat és kitartás. S ennek a gondolatnak akárha a folytatása is lehet Kisbérynek Kosztolányi *Lángelmék* című tanulmányait tartalmazó posztumusz kötetének ismertetője,¹⁹ melyben, mintegy rájátszva a könyv címére, Kisbéry Kosztolányi lángelméje előtt tiszteleg. Egyrészt a kötettel a lángelme bosz-

¹⁷ Kisbéry János (1901–1975) – lásd GEROLD László, *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*, Újvidék, Fórum, 2001, 152.

¹⁸ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kisbéry János*, Új Idők, 1930. augusztus 24. = K. D., *Egy ég alatt*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 571–574.

¹⁹ KISBÉRY János, *Kosztolányi Dezső: Lángelmék*, Kalangya, 1941, 261–263.

szuját látja azokkal szemben, akik életében nem méltányolták kellően, másrészt pedig abban, ahogyan „Shakespeare-ban (!) önmagát bámulta, úgy önmagát, önnön lángelke visszhangját kereste és találta meg minden világnagyságban” Kosztolányi. Kisbéry János Kosztolányi-kötődését továbbá szépen bizonyítják Kosztolányiné férjéről írt könyvének ismertetője²⁰ és Kisbérynek Móriczhoz írt nyílt levele²¹ Kosztolányiné védelmében.

Ahogy az előbbiben dicséri a halott férj s költő hiteles bemutatását, hogy Kosztolányit olyannak mutatja, „amilyen volt a valóságban: végesnek és esendőnek, a nagyság bukott angyalának”, ugyanabban a magas regiszterben szólal meg, amikor a Móricz szerkesztette Kelet Népe egyik szerkesztői üzenete ellenében veszi védelmébe Kosztolányinét. Kisbéryt az háborította fel, hogy egy „szerkesztői üzenet” szerint Kosztolányiné „a vérig sértett feleség ádázságával nyilatkozott”, s hogy „férjéről úgy ír, ahogy mi férfiak szoktunk a nőinkről írni: állandóan magasztalva s közben bemutatva a Lény kicsiségét”. Ezt a vádat Kisbéry, ahogy magáról írja „Kosztolányi tanítvány”-ként, „ha úgy tetszik, Kosztolányi kreatura”-ként (!), s mint a Kosztolányi-ház bizalmasa, nem azzal cáfolja, hogy tagadja „az imádott Lény kicsiségé”-t, hanem éppen azzal, hogy ezt a művek alapján egyenesen Kosztolányi művészete titkának tekinti, hogy „emberi az, ami kicsiny, véges és esendő”. És ennek bizonyítására kérdezi: „Nem a gyarló ember bukik-e el minden Kosztolányi-hősben? A Véres Költőben? Az Édes Annában? A Pacsirtában?”. Ez a lamentáció, tűnjék bármennyire is túlfűtöttnek, nincs híján olyan észrevételeknek, melyek az író és ember Kosztolányi portréjára is felkerülhetnek. Ha már, egyáltalán nem véletlenül, Kosztolányinét említem, a teljesség érdekében legalább illik utalni arra, hogy 1943-ban Szabadkán Kalangya-matinét terveztek,²² melyen elhangzott volna Kosztolányiné *Mert vén Szabadka áldalak...* című szövege is, amit a Kalangyából ismerünk. A matiné azonban „technikai okok miatt” elmaradt, ami azt a két sajnálatos esetet juttatja eszünkben, amikor a már meghirdetett Kosztolányi-est 1923-ban és 1925-ben is elmaradt. Természetesen 1943-ban nem azonos okokból, mint a királyi Jugoszláviában, amikor rendőrségi tiltás történt, de talán a napjainkban egyre gazdagodó Kosztolányi-kultusz egy mozzanataként, nem ártana tudni, miért maradt el a meghirdetett folyóirat-matiné.

Ha már a teljességre hivatkoztam, még három Kosztolányival kapcsolatos Kalangyabeli szöveget említenék. Csuka Zoltánnak Kosztolányi 1935-ben kiadott összegyűjtött költeményeiről írt könyvismertetőjét, Szőnyi Kálmán ismertetőjét 1943-ban az *Elsüllyedt Európa* című kötetéről, illetve az orvos-író Munk Artúrnak nem sokkal a költő halála után publikált *A beteg Kosztolányi* című, a költő halálfélelméről és betegsége utolsó három esztendejéről írt sorait²³, melynek egyik, legmeggrázóbb

²⁰ KISBÉRY János, *Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi*, Kalangya, 1939, 545–548.

²¹ KISBÉRY János, *Kosztolányiné védelmében*, Kalangya, 1942, 225–227.

²² KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Mert vén Szabadka áldalak...*, Kalangya, 1943, 73–75.

²³ CSUKA Zoltán, *Kosztolányi Dezső összegyűjtött költeményei*, Kalangya, 1935, 438–440; SZŐNYI Kálmán, *Kosztolányi Dezső: Elsüllyedt Európa*, Kalangya, 1943, 285–286; MUNK Artúr, *A beteg Kosztolányi*, Kalangya, 1937, 193–200.

részlete a nagybeteg Kosztolányi utolsó szabadkai látogatását és az anyjával való utolsó (pesti) találkozását idézi fel.

József Attila a Hídban

Ahogy a harmincas évektől 1945-ig a Kalangya jelentette Kosztolányi Dezső kapcsolatát a vajdasági magyar irodalommal, ahhoz hasonlóan a Híd volt József Attila itteni befogadó állomása. Bár sem József Attila, sem Kosztolányi esetében nem történt még meg a korszak teljes bácskai és bánáti sajtóanyagának a feltárása, fontos lapbibliográfiák hiányzanak, az szinte bizonyos, hogy először József Attila-verseket a Bácsmezei Napló 1928 karácsonyi száma²⁴ közölte, a *Karácsonyt*, a *Jónál jobbat* és az *Öröklétet*, ahogy arról is tudunk, hogy rövid életű periodikák, mint az *Örtűz*,²⁵ a *Hétről Hétre*²⁶ – amely 1934-ben Kosztolányitól közöl öt karcolatot (a novellának feltüntetett *Sötét bújócskát*, a *Futóképeket*, a *Viszonylagosságot*, a *Füirdői névsort* és az *N N arcképét*) és hét versfordítást –, továbbá a Vajdasági Írás vagy A Mi Irodalmunk nem közöltek tőle semmit. (Róla viszont megjelent az *Örtűzben* Czabafy Dezső *Kosztolányi Dezső élete és költészete* című dolgozata.) A Kalangya sem egészen 1940-ig, amikor a lap tizedik száma közli Herceg János könyvismertetőjét József Jolán József Attila című könyvéről.²⁷ (Miközben a Hídban Kosztolányi neve elő sem fordul!) Ily módon valóban a Híd a József Attila-i opus szálláscsinálója a Vajdaságban, bár ez igencsak szerény keretek között történik, s inkább a Híd Könyvtárban²⁸ megjelent füzetnyi válogatásra vonatkozik, mint a folyóiratban való közlések számára. A Híd olvasói József Attila nevével először akkor találkoztak, amikor az 1937 decemberi számában a Figyelő rovat rövid nekrológban adta hírül a költő halálát. Idézzük is ezt az S. szignóval jegyzett, darabossága és képzavari ellenére is őszinte méltatást:

József Attila magyar költő volt a huszadik században. Harminchárom évet élt ezen a földön és mindhiába adagolta veszendő testének-lelkének az élet kibírhatatlansága ellen a leggyönyörűbb mámorokat ígérő költészetet, immár eljutott oda, ahol az iszony reccsenő pillanatában a szárszói tehervonat kerekei alatt élet és halál világossága előtt meglátta, meglátta, ami mögötte maradt, a multat (!), a semmivel egyenlővé valót. Költői és emberi életet élni egy volt a kinnal ennek a hetykén daloló legénynek: »nincsen apám se anyám«, ilyen robajjal tört a magyar irodalomba, lassú mérgeket szítt magába, a költészet drága mérgeit a gyógyíthatatlan élet ellen, s most hősen vetette magát a fénylő sínekre (!) a költő, új magyar kínok bárdja, s úgy ölelte át »küllőit a szent keréknek«, hogy az vigye, vigye el e földi fényességek magtalan mezeiről. Szépet és jót akart a magyar népnek, melyből vétetett és melyhez megtért, mint a földhöz. Ember és költő volt és e bús percben görgessük hantjára a fekete rögöt, melyet a költő szeretett.

²⁴ PASTYIK László, *József Attila és a jugoszláviai magyar irodalom a két háború között*, Hungarológiai Közlemények, 1981/3, 281–285.

²⁵ *Örtűz* (1931–1934), szabadkai ifjúsági lap.

²⁶ *Hétről–Hétre* (1934–1935), szabadkai magazinszerű hetilap.

²⁷ HERCEG János, *József Jolán: József Attila élete*, Kalangya, 1940/10, 472–473.

²⁸ Híd Könyvtár (1939–1940), részben a klasszikus magyar irodalmi hagyomány (Petőfi, Ady, József Attila) közvetítésére és átértékelésére indított szerény kiállítású füzet sorozat.

(Zárójelben: a szabadkai Napló, az újvidéki Reggeli Újság (!) és a belgrádi Politika is közli a költő halálának hírért.²⁹) A Híd az első József Attila verset, a *Vígassz*, a nekrológot követő első számban közli. A „Ne hagyd el magad, öregem...” kezdetű s a „Lásd, harc az élet / ne tékozzd bizalmadat” figyelmeztetéssel végződő vers húsz költeménnyel együtt teszi majd ki annak az 1940 decemberében megjelent füzetnek az anyagát, amely a Híd Könyvtár tizedik darabjaként látott napvilágot. A két évig élő kiadványsorozattal az 1936-tól balra tolódó, 1938-tól pedig a Jugoszláv Kommunista Párt orgánumává vált Híd célja az időszerű politikai és társadalomtudományi dolgozatok terjesztése mellett közvetíteni és egyben átértékelni a klasszikus magyar irodalmi hagyományt, ennek jegyében közli Fazekas Mihály *Lúdas Matyhát*, s jelentet meg Adytól, Petőfitől és József Attilától pártos tendencia alapján készült versválogatást. Az utóbbiban, amely az „első József Attila-válogatás a magyar könyvkiadás történetében”, a következő versek találhatók elsősorban a földmunkások között terjesztett nagy példányszámú kiadványban: *Fiatal életek indulója, Magyarok, Tiszta szájjal, Hosszú az Úristen, Munkások, A város peremén, Anyám, Aki szegény, az a legszegényebb, Szegényember szeretője, Nemzett József Áron, Mond, mit érlel. ..., Hazám, Parasztanyóka, És keressük az igazságot, A számokról, Levegőt!, Kész a leltár, Két hexameter, Vígassz, Haszon és Hordunk vinnyogó kosarat.* A verseket Stern Emil válogatta, az előszót is ő írta (a nekrológ S.-sel szignált szerzője!), aki Fekete Béla álnéven az 1940 októberi számban ismerteti József Jolán könyvét, majd két számmal később esszéjét közöl József Attiláról.³⁰ Ennek alapján joggal állítható, hogy József Attila jelenléte a Hídban elsősorban a jogász és publicista Stern Emilnek az érdeme (aki 1942-ben munkaszolgálatosként a keleti frontra került, ahol nyoma veszett). A betiltott Híd folytatásaként három számot megélt Világunkban már nem találkozunk József Attila nevével.

Két előszó az ötvenes évekből

Hogy az 1945-tel kezdődő időszakban a forradalmárnak vélt József Attila és nem a polgári világot idéző Kosztolányi Dezső iránt mutatkozott érdeklődés, bár nem olyan mértékben, mint az előző periódus Hídbeli figyelme alapján ez várható lett volna, annak magyarázatát kizárólag a párt által irányított kultúrpolitikában kell keresni. Némi változás az ötvenes évek elején lesz tapasztalható. Ennek két legmarkánsabb példája *József Attila összes versei és műfordításainak*³¹ B. Szabó György, illetve Herceg János előszavával Kosztolányi *Pacsirta* című regényének³² kiadása tekinthető, 1952-ben, illetve 1954-ben. Mindkét kiadás – miközben annak a kiadói programnak a része, amely az államilag ellehetetlenített magyarországi könyvbehozatal³³ a magyar irodalom klasszikus műveinek megjelentetésével próbálta pótolni – önmagában

²⁹ NÉMETH Ferenc jegyzete *József Attila halálhírére*. *Híd, Napló, Reggeli Újság, Politika*, Híd, 2005/4, 86–87.

³⁰ FEKETE Béla, *József Attila élete*, Híd, 1940/13, 325–326.

³¹ *JÓZSEF Attila összes költeményei és műfordításai*, s. a. r. B. SZABÓ György, Novisád, Testvériség–Egység, 1952.

³² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta*, Újvidék, Testvériség–Egység, 1954.

³³ A könyvbehozatal 1959-ben kezdődött és a kilencvenes évekig folyamatos volt, utána megszűnt.

és előszavával is fordulópont volt József Attila és Kosztolányi életművéhez való további viszonyulásban.

Előszavát B. Szabó György, az ötvenes években az újvidéki Tanárképző Főiskola magyar tanszékének vezető tanára, 1951-ben írja a következő évben megjelenésre tervezett kötethez. Az időpont nem kis mértékben meghatározó mind a szerző mondandóját, mind pedig a tanulmány hangnemét illetően. Természetes, hogy nem mellőzhette az éppen aktuális magyar–jugoszláv konfliktust, de – ahogy nagyszerű és alapos elemzésének címében Utasi Csaba³⁴ jelzi – bár ár ellen kellett haladnia, ezt mértéktartóan tette. Erre utal, hogy B. Szabó elsődleges célja – a nagypolitikai csatározásokba való bonyolódás helyett – az volt, hogy „a József Attila-olvasás lehetséges elvi szempontjait tisztázza”. Ennek érdekében hangsúlyozta, „nem kiragadott verssorok vagy strófák alapján válik érthetővé, hanem feltételezi egész életművének gondos elemzését”, ami József Attila esetében azért is fontos, mert költészetében a „harcos és forradalmi hang gyakran váltakozik a pesszimizmus, a kiábrándultság, a csüggedés és az egyéni fájdalom szubjektív kifejezésével”. Ezzel B. Szabó szinte a pedagógusokhoz fordul, akiket figyelmeztetni kíván arra, hogy a költő „agitatív verseiben gyakran háttérbe szorul a költészet”, mivel buzgón „mindenben követni igyekszik a »proletkult« művészeti elveit és gyakorlatát”. S hogy szavainak érvényt szerezzen, B. Szabó ellenpéldaként utal a „már-már az irracionális határán mozgó gondolatokat és érzéseket” kifejező költeményekre, s felhívja a tanárok figyelmét a *Medáliák* szürrealizmusára, illetve a kétrészes *Reménytelenül*re. Utasi szerint B. Szabó, aki miközben a műközpontúság elvét kívánja érvényesíteni és elfogadtatni (mint ilyen, előhírnöke a „nem sokkal később tért hódító” tendenciának!), nem mentesül a marxista ideológiától sem. Nem is az előszóban, hanem a válogatás megjelenése után írt, *József Attila ismeretlen versei* című írásában szabadul „az ideológiai és politikai minősítések hálójából”, s a filológia segítségével mutat rá a versek meghamisítására, amire a Csillag 1952 decemberi száma nyújt elrettentő példákat (egy ezek közül: a „Paris, Berlin, Moszkva és Szeged” verssorban Moszkvát Madridra cseréli fel az utólagos cenzúra!). Tanulmányát Utasi azzal zárja, hogy „az ötvenes évek elején B. Szabó György fontos szerepet játszott József Attila költészetének istápolásában, értelmezésében és megvédésében”, kezdeményezésének jelentőségét az sem csökkenti, hogy érvelése „több helyütt a korszak szellemi szintjén állapodik meg”.

Amíg a József Attila-kötet esetében B. Szabónak adott ideológiai elvárásokkal szemben kellett megmutatnia és elfogadtatnia e költészet komplexitását, addig a *Pacsirta* előszavát író Herceg János feladata az volt, hogy az íróról tudomást sem vevő kor számára elfogadhatóvá tegye Kosztolányi életművét. Ennek érdekében, miután áttekintette Kosztolányi opusát, a korszakhoz igazodva arról ír, hogy nemcsak a cselédlányról szóló regényében, hanem „életének későbbi szakaszaiban sem lett hűtlenné – fiatalkori költői hitvallásához –: mindig a szenvedők, az elnyomottak, a szegények költője maradt”, akkor is, „ha nem is rohant »kalap nélkül a

³⁴ UTASI Csaba, *Ár ellen – mértéktartón, József Attila vajdasági recepciója az ötvenes évek elején* = U. Cs., *Ráadás, Újvidék, Forum*, 2007, 59–66.

viharbak”. Így futja meg Herceg a kötelező ideológiai tiszteletkört („Apró rajzainak száza állítottak emléket a pusztá létért küszködő proletárnak”), de jelzi is ennek musz-jellegét, amit csak nyomatékosít azzal, hogy Kosztolányi „Nem akart több lenni, mint író”. Ez a libikóka az egész előszóban mozgásban van. Egyszer azt olvassuk: „Igaz, hogy figyelmen kívül hagyta a magyar népnek azokat a sorsproblémáit, melyek akkoriban mind gyakrabban jelentkeztek a napi politika nyugtalan vetületében, egyre ismétlődő sztrájkmozgalmakban, véres utcai tüntetésekbén”, másszor pedig azt, hogy Kosztolányi élete főművének tartott *Édes Annában* leleplezi a magyar középosztály „méreggel teli levegőjét” és „brutális erővel érzékeltette [...] a reakció sakálszellemét”. Herceg, aki az ötvenes években maga is érezhette a mellőzöttség keserűségét, ügyesen egyensúlyoz. Egy kérdésben viszont hajthatatlan. Abban, hogy Kosztolányi nem volt „bácskai író”. A Szentelekytól eredő véleményt Herceg is vallja: „Szülővárosából, a Bácskából keveset vitt írásába, az a kisváros, melyet a Pacsirtában az Aranysárkányban leír, a vidéki városok általános ismertetőjeleit viseli”. Majd így folytatja: „Az alakok sem tipikusan bácskai alakok a regényeiben”, mert alkotás közben nem törődött a helyi színekkel, ergo: „a vajdasági élet társadalmi és nemzetiességi összetétele és egymásra tett kölcsönhatása éppen úgy hidegen hagyta, mint a tájhangulat kifejezése”. Ennek ellenére előszavát Herceg azzal zárja, hogy Kosztolányit nem csak Európa nem ismeri, de „Magyarországon is elzárták az őt megillető teljes elismertetés elől”. Holott nem kétséges, hogy „nagy hatással lenne az írók legtöbbszörére az ő hajthatatlan, megalkuvást nem ismerő, mindig tárgyilagoságra és reális ábrázolásra törekvő, szigorúan literátori magatartása!”

Hogy, amint Herceg írja, Kosztolányi ideje „még nem érkezett el”, az a *Pacsirta* megjelenését követő évtizedekben előbb alig észrevehetően, majd egyre inkább tapasztalható. A szabadkai Népkör 1954-ben, a kanizsai Amatőrszínház 1959-ben színre viszi az *Édes Anna* dramatizációját, az 1960-ban alakult szabadkai élőújság, az Életjel,³⁵ több ízben rendez Kosztolányi-estet, 1965-ben megjelenik a *Mostoha és egyéb kiadatlan művek* című kötet,³⁶ melyet Bori Imre, több Kosztolányiról írt szöveg és monográfia szerzője³⁷ ismerteti a Hídban, ahol Dévavári Zoltán közli első Kosztolányival kapcsolatos írásait, majd ezt az 1971-ben induló Üzenetben,³⁸ illetve az Életjelnél megjelenő köteteiben³⁹ s később tanulmányaiban folytatja. A sor, ami a következő évek kutatásai után kiteljesedik, tovább folytatható, mindenképpen fontos lenne, ha a kultusz körét a tárgyi emlékekkel bővítő szorgalmas, elsősorban erre legtöbb lehetőséggel bíró szabadkai kutatók mellett folytatódna a Kosztolányi-életmű értelmezését vállaló egyetemi kutatóhelyek és erre felkészült irodalmárok napjainkig egyre szélesebb körű tevékenysége. S ezzel már jeleztem is azt a két

³⁵ Az Életjel évkönyvei szerint 1960-ban, 1965-ben és 1975-ben rendeztek Kosztolányi-estet.

³⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*, Újvidék, Forum, 1965.

³⁷ L. CSÁKY S. Piroska, *Bori Imre–bibliográfia*, Újvidék, Forum, 1994.

³⁸ Üzenet (1971–2007), szabadkai megjelenésű irodalmi, művészeti, társadalomtudományi, kritikai folyóirat.

³⁹ DÉR Zoltán, *Az első műhely*, Szabadka, Életjel, 1970; Uő., *Iker-sillagok*, Újvidék, Forum, 1980; Uő., *Szülföld és költője*, Szabadka, Életjel, 1985.

irányt, azt a két csapást, melyen a további vajdasági Kosztolányi-kutatás járhat. Nevezetesen, hogy a kultusz tárgyi vonatkozásait feltétlenül Szabadkán, míg az életmű elemző értelmezését Újvidéken kell folytatni, lévén hogy erre ily módon adottak az objektív és a személyi feltételek.

Azok a hatvanas évek

A két életműnek a vajdasági magyar irodalmi kontextusban való jelenlétére jellemző, hogy olykor párhuzamosságot tapasztalunk, máskor viszont, mint az 1945 utáni másfél-két évtizedben, bizonyos időbeli eltolódás észlelhető. A hatvanas évektől viszont inkább a párhuzamosság jellemző, azzal, hogy időben előre haladva a Kosztolányi-opus iránt folyamatos és növekvő tendencia tapasztalható, míg József Attila életműve inkább évfordulókör kerül a figyelem középpontjába. Így került sor az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében 1981-ben tartott tudományos tanácskozásra, melyen az általános poétikai, nyelvi kérdések mellett több vajdasági vonatkozású dolgozat is elhangzott, köztük az *Adalékok a Symposion József Attila-képehez* című beszámoló is, melyben az 1962. december 13-i szám három újságoldalnyi összeállítását bányásztam ki az emlékezet homályából. A Symposion vállalkozása azért érdemel most is külön figyelmet, mert a vajdasági magyar irodalomban lejátszódó változások ehhez a melléklethez, illetve azt folytató Új Symposionhoz kapcsolódnak, és érdekes megvizsgálni, hogy addigi, az egyre halványuló, lassan módosuló ideológia előírta József Attila-képhez képest milyen a Symposion-nemzedék víziója. S ami ugyancsak nem mellékes, amikor többek között a vajdasági irodalomra tett József Attila-hatások iránt is érdeklődünk, miféle hatás tapasztalható a Symposion költői esetében.

Az öt versnyi szerény terjedelmű válogatás azon elv alapján készült, hogy a szokványostól, az elnyűttől, a félremagyarázottól, az ideológiailag manipulálttól eltérő versekre hívja fel a figyelmet. Így sorakozott *Aki dudás akar lenni* mottó alatt a költő halála előtt írt szárszói *Karóval jöttél...*, a költő életében meg sem jelent boschi vízió, az *Őspatkány terjeszt kórt...*, a *Nagyon fáj* című kötetből *A Jaj, mindenem* és a *Kibe ugrál*, valamint a *Töredékek* néhány darabja, mellettük pedig részletek az *Irodalom és szocializmus*, *Az Istenek bálnak, az Ember él, az Esztétikai töredékek* és „*A magyar proletárirodalom platformtervezete*” című tanulmányokból, hogy a kevésbé ismert versek mellett a gondolkodóra és esztétára is felhívják a figyelmet. Ezt tette teljessé Bori Imrének *A „boldogtalan tudat” szől* című tanulmányának egy részlete.

A kis válogatás is alkalmat nyújtott arra, hogy legalább jelezzem, a Symposion költői közül ki s milyen formában, melyik versében található József Attila-reminiszcencia. Hadd említsek csak egyetlen példát. József Attila jól ismert sorai „Amikor verset ír az ember / mindig más volna jó/ [...] / Amikor verset ír az ember / nem írni volna jó”, Tolnai Ottó *ars poetica helyett* alcímet viselő *Doreen 2*-ben⁴⁰ így köszönnek vissza: „félek a vers szélétől / félek a vers végétől / félek a vers szélétől /

⁴⁰ TOLNAI Ottó, *Doreen 2*, Symposion, 1963. február 7.

félek a vers végétől / félek / hajótöröttként akarok hánykolódni / rajta és lassan alásüllyedni / úgy hogy észre se vegyem mikor / fulladok bele / minden versbe bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni / bele akarok fulladni minden versbe”. Hasonló átérzések tapasztalhatók Domonkosnál és másoknál is, ahogy elég gyakran mottókként is fel-feltűnik egy-egy József Attila-idézet.

Hogy a költő életműve szervesen kapcsolódik a vajdasági magyar költőkhöz, arra többen, Herceg János, Szeli István, Bori Imre, Bányai János, Utasi Csaba és mások is utaltak. Talán nem is gondoljuk, milyen gazdag ez a kapcsolat, amit érdemes lenne alaposan megvizsgálni, annál is inkább, mert Thomka Beáta⁴¹ *Finom adogatás* című remek írásában erre követendő példát mutat. S mert erre mind Kosztolányi Dezső, mind pedig József Attila vonatkozásában egyre több példa, lehetőség mutatkozik. Gondoljunk csak Tolnai *Költő disznósírból* interjú-regényének⁴² címére, melyet Kosztolányi azonos című szövegéből vett át.

Epilógus helyett

Bár dolgozatomban sok részlettel adós maradtam, ezt pótlandó, legalább befejezésül hadd mondjam el, hogy mind a József Attila-, mind pedig kivált a Kosztolányi-kép a vajdasági magyar irodalomban valóban egyre gazdagabb, változatosabb, amit több kiadvány és rendezvény, kultuszt bővítő részlet bizonyít. Magam és mások biztatására említem, hogy több nagy téma vár kutatójára. Néhány ezek közül: Bori Imre József Attila- és Kosztolányi-könyvének⁴³ összevetése; a Herceg János-i Kosztolányi-kép változatai; a Tolnai-Kosztolányi kapcsolat; a két opussal kapcsolatos tanácskozások elemzése; Dévavári Zoltán, a Kosztolányi-felfedező; az itteni lapokbeli írások vonatkozó teljes bibliográfiájának elkészítése; és természetesen, ami elsősorban a szabadkaiakra vár, a Kosztolányi-hagyaték és -emlékek további felkutatása, a kultusz tárgyi bővítése.⁴⁴ S végül a két életmű szinte a kultuszba tartozó szerb fordításainak elemzése, ezen belül is például a *Pacsirta* három szerb⁴⁵ változatának fordításkritikai összevetése.

⁴¹ THOMKA Beáta, *Finom adogatás: Kosztolányi és Tolnai. Az emlékezés elevensége*, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007, 266–274.

⁴² TOLNAI Ottó, *Költő disznósírból*, Pozsony, Kalligram, 2004.

⁴³ BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Újvidék, Forum, 1986; Uő., *József Attila költészete*, uo, 2005.

⁴⁴ Lásd *Az emlékezés elevensége. Kosztolányi Dezső Napok a szülőföldön*, szerk. HÓZSA Éva, ARANY Zsuzsanna, KISS Gusztáv, Szabadka, Városi Könyvtár, 2007; S. GORDÁN Klára, *Desiré, Kosztolányi kultusza a Vajdaságban*, Szabadka, Életjel, 2010.

⁴⁵ *Život u kavežu (Madár a kalitkában)*, ford. LÉTMÁNYI István, Sarajevo, Džepna knjiga, 1958; *Ševa*, ford. Marko ČUDIĆ, Beograd, Radio B92, 1989; *Ševa*, ford. TOTH-IGNJATOVIĆ Kristina, Beograd, Laguna, 2011.